

Gedeon Sarolta

Kádár János és az irodalom

*Az MSZMP viszonya az irodalomhoz
a dokumentumok tükrében 1957–1989*

■ Jelen tanulmány egy hosszabb doktori értekezés egyik fontos részproblémájának, az MSZMP irodalmi látásmódjának összefoglalása. Térségünkben a politikusok és az értelmiség bonyolult és egymástól kölcsönösen függő viszonyrendszerben kapcsolódnak egymáshoz, a politikai hatalomtól való különféle mértékű (közvetett, közvetlen vagy éppen távolságtartó) függés következményei (megjelenési lehetőség, érvényesülés, megélhetés, öncenzúra) miatt az autonómia, a művészi önazonosság szükségképpen sérül.¹ A Kádár-rendszerben a(z) (irodalom)politikai berendezkedés, intézményrendszer és az irodalmi, tudományos diskurzus változása nagymértékben meghatározta az irodalomról való beszéd feltételeit. Ahogy Scheibner Tamás írta *Az irodalom szovjetizálása* című könyvében: „... a marxizmus–leninizmus ideológiai közege – annak ellenére, hogy egységesíteni volt hivatott a(z) (irodalom)tudományos nyelvhasználatot – mégsem segítette a megértést, mert a világot teljesen átszemantizálta: a világot megismerhető és a marxista–leninista kód által megfejtendő rejtvényként láttatta.”² A kód nem volt egységes, folyamatosan változott az, hogy mit gondol a marxizmus egy-egy jelenségről, így bárki felelőségre volt vonható.

A nyilvánosság különféle szintjeinek meghatározta az információkhoz való hozzáférést, mely szintén pozicionális különbségeket okozott a párton belül. Az Aczél György által javasolt, belső köröknek szánt,³ politikailag fontosnak tartott nyugati művek belső kiadásának gyakorlata 1961-től megvalósult, a rendszer látszatnyilvánossága – Kalmár Melinda szóhasználatában „kvázi-nyilvánosság”⁴ – többszörösen tagolódott, melyet könyvterjesztői módszerekkel is szabályoztak.⁵

Az 1948–1956 közötti, ötvenes évek elnevezéssel is illetett korszak kulturális életének alapvető vonásai, a központosítás, államosítás, a kultúra irányítotttsága és ennek szerkezete, az állami és pártirányítás (MDP, 1956 végétől MSZMP) centralizált és bürokratikus kettős

rendszere az államszocialista időszakban végig fennmaradt, az általános célokat, elveket a párt testületei fogalmazták meg, az állami szervek feladata pedig az operatív irányítás volt.⁶ A központi bizottság, politikai bizottság, agitációs és propagandabizottság, kulturális elméleti munkaközösség mellett a politikusok rendszeresen, előíró módon, apró részletekbe merülően nyilatkoztak irodalmi kérdésekről, ami 1945 előtt nem volt jellemző ezen a szinten, vagy ha mégis előfordult, akkor sem feltétlenül követte az irodalomkritikai nyelv ehhez fogható megváltozása.⁷ Annak ellenére, hogy a nagypolitikai, külpolitikai eseményeket nem fordíthatjuk le egyértelműen az irodalomtörténet szintjére, mégis nagymértékben befolyásolták annak alakulását, de az állandó szovjet irodalompolitikai hatásgyakorlás mellett a köztes, „fordító” szinteknek, az állami, irodalmi intézményeknek, kiadóknak, sajtónak is nagy szerepe volt. Ezen túl a hétköznapi élet is beavatkozott a történésekbe, mert a leírt utasítások és azok gyakorlati szinten való megjelenése sem esett feltétlenül egybe, az ideálok nem, vagy ritkán valósultak meg vegytiszta formában: többször eltértek a nagyon irányzatos elvektől, mert az egyéni belátás inkább az életszerűség mellett döntött.

Félreértésekre adott okot az elvek gyakorlatba ültetésénél az elvek előadásának adott esetben kompromisszumos formája, vagy épp ellenkezőleg, az, hogy Kádár János egyszerűen megfogalmazott irodalompolitikai iránymutatása hogyan alakítható át a párt bonyolultabb rendszerű elvi álláspontjává. Ennek következtében megtörténhetett az, hogy az idők folyamán a hangsúlyeltolódások következtében egymással összeütközésben levő elvi álláspontokat fogalmaztak meg különböző időpontokban. Kádár János – az 1980-as évek első feléig konzekvensnek nevezhető – egyértelműnek tűnő, fésületlenebb mondatokból álló kinyilatkoztatásaiban érzékelhető az a komoly utópisztikus hit, hogy a kultúrával, irodalommal a tömegek tudatát lehet alakítani, közelíté-

ni (vagy szinte kicserélni) a szocialista tudatforma felé, illetve hogy a társadalom műveltségi állapotát értékes könyvek kiadásával lehet emelni. Mindennek köszönhetően a Kádár-korszak puha diktatúrájának időszakában rendkívül sokszínű, tartalmi minőséget szem előtt tartó könyvkiadást hoztak létre – felülről irányítottan.

A tanulmány megkísérli a korszak minél hitelesebb képeinek megrajzolása céljából az idézeteket és a művek mellé írt, különféle szemléletű szövegeket egymással „beszéltetni”. A mikroszkopikus nézőpontban megjelenő határozatok tükrében a nagy folyamatok kicsit más-képp látszanak, sőt olyan folyamatok is érzékelhetők, melyek nagy távlatból nem (úgy) vehetők észre. Erre a bonyolultabb látásmódra szükségünk van, hogy a túlzott általánosítást, leegyszerűsítést elkerüljük, illetve a párt-határozatok egymással való összevetése révén megmutató tarkaság, sokszínűség csak ezáltal érzékelhető.

1.

A Kádár-korszakban az irodalom szerepét és az irodalmi színvonal kérdését meghatározta az, hogy elvárásaik elsősorban ideológiai, társadalmi-politikai jellegűek voltak, a stílus-, esztétikai kritériumok másodlagosak. A kultúrpolitika ideológiai folytonosságot mutat a Kádár-korszak során, melynek problémái közé sorolható többek között a gazdaság és könyvkiadás – kultúrpolitikai szándék – szakadéka, a türés kategória határainak meghatározása, s a tiltás – cenzúra – alkalmazása mellett az, hogy a művészileg jó kategóriája nem azonos a művészetpolitikailag jó kritériumával. „A művészetpolitika által [...] kialakított értékrend szempontjai [...] nem feltétlenül azonosak a kizárólag művészeti, immanensen esztétikai szempontokkal. A művészileg »jó«, az esztétikailag »jó« művészetpolitikailag nem közvetlenül érvényesíthető kritérium.”⁸

A politikai átalakítás 1957 és 1962 közötti ideológiatemető időszaka egybeesett a hivatalos irodalmi élet meghatározó intézményei kialakításának időszakával, emiatt az 1956 után megújított kommunista ideológia szempontjából fundamentális korszaknak tekinthető, mert az intézkedések visszafordíthatatlan változásokat eredményezve meghatározták a későbbi, konszolidált működést. Tudván, hogy az ideológiai átforgáshoz idő kell, gyakran tűztek ki nagyon hosszú távú célokat. Az irodalom- és művészetpolitikáról szóló 1957. szeptember 12-i PB-ülésen már megfogalmazták átfogó, jövőre vonatkozó terveiket. „Az irodalmi szerveknél, folyóiratoknál, lapoknál, a kiadók szerkesztőségeiben, valamint minden olyan területen, amelynek tevékenysége az irodalommal kapcsolatos (rádió, színház, film stb.), biztosítani kell a megfele-

lő párt- és állami irányítást. A pártirányításnak az egyes szerveknél dolgozó kommunisták útján kell érvényesülnie. Az állami irányítás elvi módon történjék, a kicsinyes beavatkozást az alkotó munka folyamatába kerülni kell. Ugyanakkor, ha kell, adminisztratív úton is meg kell akadályozni az ellenséges törekvések érvényesülését.”⁹

Az irodalompolitika a korszak hivatalos állami művelődéspolitikájának, kultúrpolitikájának részeként értelmezhető, melynek célja az új művészet kialakításán keresztül a társadalom szellemi arculatának politika által meghatározott marxista ideológia szerinti átforgása: világnézeti nevelőmunka, a szocialista emberi tudat „kialakítása” a kulturális forradalom révén. „A párt az irodalmat, a kulturális fejlődés e hatalmas fegyverét a szó igazi értelmében a népnevelés egyik kimagasló jelentőségű eszközének tekinti, s szembeszáll minden olyan törekvéssel, amely az irodalmat függetleníteni akarja a néptől, a párttól, vagy szembe akarja fordítani vele. A párt olyan irodalomért küzd, amely magáévá teszi a lenini pártosság elvét.”¹⁰

A Kádár-rendszer – utópikus ideológiájának kényszeréből következően – az irodalmat elsősorban ideológiai képződménynek tekintette, melynek erkölcsi hatóereje és tudatformáló szerepe van, ennek megfelelően kapott a korszakban politikai figyelmet, de az irodalomnak nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget, mint amilyen helyet ítéltek számára a szocialista társadalomban.¹¹ A kutatók egyetértenek abban, hogy az irodalom kiemelt társadalmi, politikai jelentősége megszűnt a korai kádárizmustól kezdve, s ezután már csak a humánértelmisség hangsúlyos szerepe maradt fenn egészen az 1989-es rendszerváltásig. Az irodalom befolyásának csökkenését nemcsak az írók 1956-os forradalombeli szerepvállalását követő megtorlások okozták, hanem ez volt a rendszer hosszú távú szándéka is: a Kádár-korszakban a hatalmon levő vezetés ideológiája támogatásához nem egy szűk értelmiségi elit működésére számított (mint a Rákosi-időszakban), hanem nagyobb (viszonylagos és többrétű) nyilvánosságra, politikailag passzivitást mutató társadalomra. *Az irodalom és művészetek hivatása* című dokumentumban így írtak erről: „A művészeti és a szélesebb közvélemény egy része eltúlozza az irodalom társadalmi, pontosabban: közvetlen politikai funkcióját... Az irodalom politikai szerepének még ma is tovább lappangó túlbecsülése tehát a nacionalista színvonalú revizionista hagyományértelmezés és a dogmatizmus együttes hatására vezethető vissza... Hangsúlyozva az irodalom társadalmi szerepének fontosságát és nélkülözhetetlenségét, kétfrontos harcot kell tehát vívni politikai szerepének mind közvetlen, jobboldali, mind közvetett, „baloldali” tartalmú eltorzítása ellen. Mindkét változat

megzavarja a politika és az irodalom viszonyát, felcseréli a felépítményben elfoglalt helyüket, és mindkettő egyaránt ellentmond a politika elsődlegessége elvének.¹²

Az 1958-as művelődéspolitikai irányelvek megfogalmazásától kezdve a kádárista ideológia érdeklődésének középpontjába az irodalom helyére a (társadalom)tudományok léptek, ettől több hasznot reméltek már, mint az irodalomtól, annak ellenére, hogy direkt agitációt már egyre kevésbé vártak a (társadalom)tudományoktól. „... Hatalmát a politika már nem elsősorban az irodalom keresztül, nem az érzelmek útján akarta közvetíteni és megjeleníteni, hanem egy gondosabban, differenciáltabban kidolgozott filozófiai „köntösben” megjelenő ideológián keresztül.”¹³

2.

A kádárista vezetés az értelmiség ideológiai szerepének visszaszorítására többfrontos intézkedéseket alkalmazott. Az 1956-os forradalom után a pártapparátus már 1956 előtt is tapasztalható értelmiségellenessége felerősödött az írók forradalombeli szerepvállalása következtében, és amiatt, hogy az értelmiségi elit nagy része inkább a passzív rezisztencia elveinek következtében Széchenyi és Deák kultusza felé fordult, azt hangoztatva, hogy egy kis országnak nagyhatalmak között nem lehet önálló kül- és belpolitikája. 1957 elején az Írószövetség feloszlatása és a kulturális élet vezető pozícióinak megszerzése, megtorlások (bebörtönzések, kivégzések) mellett mégis 1957–58-tól egyre inkább hangsúlyozza a pártvezetés, hogy nem lehet az értelmiség nélkül szocializmust építeni, mert az alakuló új szövetségi politikát veszélyeztette a szélsőséges baloldaliak azon álláspontja, mely differenciálatlanul az értelmiséget tette felelőssé az 1956-os forradalomért.

Ezzel szemben Kádár János támogatná az önkéntes műkedvelő, munkás kultúrcsoportokat, bár például Aczél György utalt ennek esetlegesen problematikus voltára. Kádár János: „... önkéntes műkedvelő munkás kultúrcsoportokat nekünk helyes támogatni, hogy létezzenek, és sok létezzen, ez biztos. ... Azelőtt is volt, hogy iskolán kívül lett valaki színész, s ezek közt a műkedvelő körök között meg ezeknek a tevékenységében még írók is születhetnek és színészek is születhetnek... Aztán írnak ők még maguk is írnak egyfelvonásos darabokat, ha nem hajlandók nekik a nagy írók írni, s nem is sokkal rosszabbat, mint mikor egy nagy író leereszkedik hozzájuk... és ha helyes ez, hogy vegyük be, hogy a tömegek maguk nem állnak passzívan szembe a kultúrával, hanem alkotóan is, hát akkor miért baj bevonni, hogy a munkás- és paraszt

műkedvelés ennek része, amivel a tömegek alkotóan bekapcsolódnak a kulturális életbe, és alkotói közé.”¹⁴

1956 után Kádár szerint szükség volt ideológikus fordulatra, mely azt jelentette, hogy a kultúra kultikus, reprezentatív szerepe az ideológia területén csökkenjen. „Erősíteni kell a tömegekben a szocialista lelkesedést, a szocializmus építése iránti lelkesedést. Megvannak a feltételek. Nem csinnadrattával, meg butaságokkal, de tiszta szívvel. A köztudatba ismét bele kell vinni azt a szellemet, ami volt 48–49-ben, 50-ben, a szocialista perspektívába vetett hit, meggyőzés, mert az nagy előny” – mondta Kádár János.¹⁵ Ekkortól a kultúrát az ideológiai befolyásolás még mindig a legfontosabb, de már nem egyetlen eszközének tartották. „Anélkül hogy a magasan kvalifikált, vezető értelmiségről való fokozott gondoskodás elvét feladnánk, az értelmiség nagy tömegeinek anyagi és erkölcsi megbecsülésére az eddiginél nagyobb gondot kell fordítani”¹⁶ – jelentette ki Aczél György, aki hangsúlyozta, hogy az értelmiségre (az ő szavaival: képzett szakemberekre) az élet valamennyi területén szükség van, de nem lehet belőlük a szocializmusban kiemelt szerepű, vezető társadalmi réteg. Ennél szigorúbban fogalmazott Kádár János: „Az íróknak én egyszer meg is mondtam, hogy hozzájuk is a munkás és paraszt tömegeken keresztül vezet az út.”¹⁷ Ez a tendencia az értelmiségi elitől kialakított koncepcióval együtt jelezte, hogy differenciáltabb, a társadalmi tudat átalakítását teljesen meghatározó elméletekre van szükség, melynek következtében az irodalom (és így az író) reprezentatív, kiváltságos helyzete megszűnt, az irodalmiság hanyatlásnak indult a lassan modernizálódó szocializmusban.

3.

A kádárista vezetés már uralma elején felismerte a sajtó és általában a tömegkommunikáció kiemelkedő szerepét a társadalom befolyásolásában, ezért az előző gyakorlattól eltérően már nem az egyre anakronisztikusabbá váló irodalmi kultúrának, hanem az azonnali reagálásra képes tömegkommunikációnak szánta a főszerepet az alakuló rendszer az ideológiai átnevelésben. A sajtóval kapcsolatban Kádár János már egy 1956. november 21-i vitában megfogalmazta, hogy „a rádió és a sajtó többet ér, mint a puska”.¹⁸

Az irodalom és a tömegkommunikáció megváltozott politikai viszonyait mutatja a PB 1960. december 20-i ülése is, melyen Kádár elismételte, hogy ha az eszmei meggyőzés nem elég, akkor adminisztratív és pénzügyi eszközöket kell alkalmazni. „...működjék jobban a kiadói kritika és ne adjon le olyan dolgokat, ami nem

érdemli meg a nyomdafestéket, vagy a rádiót, vagy a színházat... Szerintem első a napilap, a rádió, a színpad, második az irodalmi folyóirat. Ott már nem bánom, akármit nyomnak ki. Ez a mi pártunk általános harcát nem nagyon zavarja, de ami a napilapokban, rádióban jelenik meg, az közvetlenül hat társadalmi életünkre és visszahat a politikai harcra.”¹⁹

4.

Az irodalmi közélet színvonala is folyamatos változáson ment keresztül. A Révai-időszakot a szélsőséges sematizmus határozta meg, ezzel szemben a kora kádárista irodalmi élet nem szerette a szélsőségeket, a középmezőny „dilettantizmusa”, „szürkeség”, „unalom” jellemezte. Az irodalmi élet szanálásának időszakában a magyar írói csoportok felszámolása (differenciálása) után az irodalmi elittel szemben a középmezőnyt támogatták, az irodalmi-politikai csoportokat fokozatosan apolitikus egyedekre bontották. Az irodalom nevelő-emberformáló szerep-elvárásoknak rendelődött alá, mely a minőségre is kihatással volt. „A kulturális forradalom célja: végleg megszüntetni a volt uralkodó osztályok műveltségi kiváltságait és előnyét. Növelni az egész dolgozó nép műveltségét, tudását, emelni kulturális színvonalát. A kultúra eredményeinek közkinccsé tételével biztosítani, hogy a szocialista társadalmunkban a nép kulturális alkotó ereje sokoldalúan kibontakozzék, illetve továbbfejlődjék.”²⁰

Fontos változásnak tekinthető a *Filozófiai Szemle* első, 1957 márciusában megjelent száma szerkesztői bevezetőjének figyelmeztetése. Az írás utalt arra, hogy a filozófia, az elméleti megközelítés a korábnál nagyobb szerepet játszhat majd a következő időszakban, mely közvetetten érintheti az irodalmi minőség témáját. „...a magyar írók és művészek negatív viszonya a filozófia, különösen az esztétika nagy kérdéseire negatív befolyásolja munkáik eszmei tartalmának gazdagságát és mélységét is.”²¹ Az 1957. szeptember 12-i pb-ülésen kijelentették: „A szocialista realista irodalom mindenekelőtti támogatása nem jelenthet visszatérést semmiféle sematizmushoz, s nem ad menlevelet a sekélyes, értéktelen írásműveknek. Néppunk színvonalas, művészi értékű alkotásokat vár az íróktól.”²² Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a könyvkiadásról című, 1957. november 21-i dokumentumban szintén hangsúlyozták a minőség fontosságát: (a politikai bizottság) „Utasítja a kiadókat, akadályozzák meg az értéktelen, alacsony színvonalú szépirodalmi munkák kiadását, amelyek egyáltalában nem járulnak hozzá a magyar irodalom fejlődéséhez.”²³

Az 1950-es évek sematizmusa, elsősorban érzelmekre hatása után az esztétikailag-etikailag-filozófiailag színvonalasabb, klasszikus értékek felé fordultak, melyeket csak burkoltabban, nem direkt formában lehetett felhasználni a politika céljaira. Az 1958. évi könyvkiadási tervekben megjelent a színvonalas, kommunista alkotások írásának elvárása, ha ez nem lehetséges, akkor: „A gyenge munkák helyett jelentessünk meg klasszikusokat és értékes külföldi műveket.” A korábbi „alacsony esztétikai színvonal” már a politikai vezetés számára sem alkalmas a Szovjetunió irodalmának népszerűsítésére.

Az értelmiség hagyományosan kiemelt társadalmi, illetve a forradalomban betöltött szerepe ellensúlyozásaként az 1958. júliusi központi bizottsági ülésen Kádár kifejtette nézeteit a kultúra színvonalát illetően, melyet befolyásolhatott az eltelt másfél év liberálisabb könyvkiadása is: „[...] ha a között kell választani, hogy ilyen közepes nivójú szocialista kultúrát adunk, vagy egészen magas nivón antiszocialistát, én megmondom, hogy a közepes nivójú szocialista kultúrára szavazok, hogy ne legyen félreértés, mert itt választani kell néha [...] és sok ilyen elvtárs van, kommunista elvtárs, aki fél a nivósüllyedéstől, ugye a kultúra politika is. Mit csináljunk, ha egyszer választanunk kell? Adott esetben, átmenetileg lesz igaz, egy kis nivósüllyedés, művészi színvonalcsúszás. Mi ezt nem akarjuk, de egy nagyon magas színvonalú ellenséges kultúra között – ha muszáj választanunk – megmondom, hogy én a közepes színvonalra fogok szavazni, megmondom én ezt Kodálynak is, még ha le is néz, nem félek én attól. Mert a magas színvonalú szocialista kultúrához az út mindenképpen a szocialista tartalmon keresztül vezethet el és nem a nivón keresztül.”²⁴

Az irodalmi színvonal és a pártosság elvárásának elmentmondásai végigkísérték a Kádár-kori irodalompolitika történetét. „Ezt a harcot eszmékkel és művekkel kell megvívni. A szocialista irodalom fejlődésében a művek társadalmi mondanivalójának eszmei tisztasága alapvető. Az eszmei tisztaságnak olyan művészi színvonalal kell párosulnia, amely a szocialista realista irodalom művészi fölényét minden vonatkozásban bebizonyítja. Ezért a szocialista írók el nem hanyagolható kötelessége alkotásaik művészi színvonalának emelése, összhangban a szocialista irodalom magas eszmeiségével.”²⁵ A szocialista realizmus nyelvezetére jellemző ekkoriban az elkötelezettség, a népiség és közérthetőség, melyet a „kulturális forradalom” uralkodó osztályok monopóliumának megszüntetésére vonatkozó tételéből vezettek le, és a pártosság elvárása. 1959-ben az MSZMP KB kulturális munkaközösségének vitaindító tézisében a pártosságot

a következőképp határozták meg: „A párt olyan irodalomért küzd, amely magáévá teszi a lenini pártosság elvét. A lenini pártosság lényege: a valóság hű ábrázolása és a szocializmus győzelmének elősegítése, a valóság ábrázolása a proletariátus világnézete, a marxizmus–leninizmus szemlélete alapján, egy meghatározott társadalmi osztály, a dolgozó nép harcát vezető munkásosztály érdekeinek nyílt védelme, képviselése. A lenini pártosság alapja tehát a marxista–leninista világnézet, fő eleme: a szocializmus győzelméért folyó küzdelem támogatása az irodalom eszközeivel. Más szóval: a nép szolgálata, a munkásosztály ügyének szolgálata, a társadalmi haladás szolgálata magas eszmei színvonalon, az irodalom nevelő és mozgósító erejével.”²⁶

Az irodalmi színvonal és a politikai lojalitás problematikája érzékelhető az újjáalakított Írószövetség 1959. szeptember 25-én tartott alakuló közgyűlésén Darvas József előadásában, melyben a korabeli magyar irodalmat gyenge színvonalúnak nevezte. A Magyar Írók Szövetségének 1962. májusi referátumának téziseiben Darvas József újra kitért a minőség problémájára. „A szocialista-realizmus irodalmi fölényét a polgári irányzatok fölött elsősorban művekkel lehet bebizonyítani. Az irodalmi termés azt mutatja, hogy sok a szürke, eszmeileg egyaránt igénytelen mű. Nekünk, íróknak becsületbeli ügyünk, hogy emeljük az alkotások eszmei és művészi színvonalát. Vegyük fel a harcot az ellen, hogy bárki is elsietett, nem kiérett munkákkal jelentkezzenek. Tiltakozunk a kontárság, a giccs, a könnyű pénzkeresés különböző formái ellen.”²⁷

1960. június 21-én az MSZMP PB ülésén hangsúlyozták a nagy tömegeknek szóló, népszerű és színvonalas irodalom kiadásának fontosságát. „A kiadók határozottabban lépjenek fel a polgári nézetek és az eszmei, művészi igénytelenség ellen. Számolják fel a tekintélynek való elvtelen behódolást, a liberalizmust, a klikkszellemet, és helyes álláspontjukat bátrabban és nagyobb elvi következetességgel védjék meg.”²⁸

Többször kiemelték a minőség szerepét, fontosságát, például a KB 1965. március 11–13-i kibővített ülésén is, „a minőségen kell javítani” – mondta Révész Géza a felszólalásában.²⁹ A szocialista ember sokoldalú neveléséről írták: „Helytelen lenne, ha erről az egészséges fejlődésről a gyenge, eszmeileg hibás munkák elterelnék a figyelmünket.”³⁰

Az irodalom színvonalának problémája következett az irodalom és általában a művészet szerepének politikai alárendeltségéből és a műalkotások objektivitásának hitéből. „A marxista esztétika álláspontja szerint az irodalmat és a művészeteket a megismerő és kifejező

funkció elválaszthatatlan egysége jellemzi. Elismerve a művészet valóság-megközelítésének komplex voltát, a műalkotás szubjektív és aktív formáltságát, változatlanul hangsúlyozza, hogy a művészet tárgya a társadalmi valóság. Elutasítja azokat a nézeteket, amelyek a művészet szerepét kizárólag meghatározatlan belső víziók kivetítésében látják. Vitázik azokkal, amelyek elismerik, hogy a valóság forrása a művészetnek, de tagadják vagy mellőzik azt, hogy a művészi megismerésnek tárgya is a valóság... A művészetek ábrázoló és kifejező (újratemtő) funkciójának egysége nem áll ellentétben a műalkotások objektivitásával, értékük mérhetőségével, végső soron a lenini tükröződési elmélettel.”³¹

5.

Az irodalmi közélet színvonalát befolyásolta a modern tömegszórakoztatás és a szocialista (modernizmusnak nevezett) művészet kapcsolatának problémája. „S míg a modernizmus és nyomában a polgári esztétikák elsősorban a hatalomnak okoztak gondot, a tömegfogyasztást mindig szem előtt tartó kádárizmusban a mérsékelt támogatott tömegkultúra magának a »magas« irodalomnak jelentett konkurenciát.”³² Szemben az 1950-es évek merevségével, törekedtek arra, hogy ne azonosítsák a könnyű műfajokat kritikátlanul a giccs fogalmával, hiszen a tömegszórakoztatásra nagy szüksége volt a kádári ideológiának.

A tömegkultúra problémája megoldhatatlannak bizonyult, egyrészt kulturális szemétnak tartották (bár a megfogalmazás 1958-hoz képest finomodik), másrészt hatalmi kérdés, mert a kispolgári individualizmust képviseli, ezáltal az „ellenforradalom” ideológiáját támogatja, de a kiadók gazdaságosabb működése érdekében szükség volt főleg nyugati importból származó (tehát a valutakeretet fogyasztó), nagy példányszámban, drágán eladható művekre.

6.

Az irodalomkritikával kapcsolatosan az MSZMP PB 1960. december 20-i ülésén Kádár János kifejtette: az irodalomkritikusok feladata az eszmei meggyőzés elveinek kidolgozása. „Itt két osztagról van szó: irodalomkritikusokról és irodalomkritikát író emberekről... Ezek megérdemlik a velük való egyéni foglalkozást évszámra, mert az irodalomkritikát nem mi fogjuk megváltoztatni, akik itt ülünk az asztalnál, hanem azok. Ezekkel külön kell foglalkozni... Én is rátérek a kiadói, lapkiadói és egyéb kritikára, aminek a jelen helyzetben döntő szerepe van, mert amíg eszmei meggyőzéssel nem tudjuk az egész frontot áthatni, addig kénytelenek vagyunk pénz-

ügyi, adminisztratív módszerekkel is hatni... működjük jobban a kiadói kritika, és ne adjon le olyan dolgokat, ami nem érdemli meg a nyomdafestéket vagy a rádiót vagy a színházat.”³³ Kádár János az irodalomkritikusok és a kiadók felelősségét hangsúlyozta: „Tényleg borzalmas dolgok jelennek meg, olyan dolgok, amelyekről csak szégyenkezéssel lehet beszélni. Ilyesmiket írnak nagy, neves írók is, és nem kellene ezeket leközozni. Fodorról pl. el lehet mondani, hogy tisztességes ember és költő, de az isten áldja meg, ha akkordokban írja az értéktelen baromságokat, ne adjuk ki. Hogy van ez? Belő az ablakon egy verset, elkapják, és már megy is a nyomdába? Nem is szabad megnézni? Vagy vannak fiatal költők, akik írnak jó verseket, de utána írnak gyengéket, mégis leadják, bár nem üti meg a színvonalat. Hogyan fog akkor fejlődni? Én ebben a vonatkozásban nagyon nagy, talán legnagyobb fontosságot tulajdonítok a kiadói kritikának. Válogassuk meg jobban, mit adunk ki, mit nyomunk ki.”³⁴

1962-re, a diktatúra szanálásának végére Kádár biztos volt abban, hogy az irodalom behódolásra kényszerül, és elkezdődhet a konszolidált uralkodás ideje, bár még ekkor is fő ellenségnek tartották az ellenforradalomban felszínre került revizionista és polgári nézeteket. A következőket jelentette ki az MSZMP PB 1962. május 3-i ülésén, mely az írószövetségi közgyűlés tervezett referátumát tárgyalta: „Egyébként én már régen mondtam, lesz magyar irodalom, mert olyan lakodalom még nem volt, ahol volt menyasszony, volt vőlegény, enniváló, hozomány, és zene nem volt. [...] Mi korábban is mondtuk, csak a munkások értsenek velünk egyet és a parasztok egy része, akkor majd jelentkeznek az írók is, ha viszont erőnket külön az írókra fecséreljük, akkor nem lesznek mellettünk. Ha majd látják, hogy a munkások és parasztok mellettünk lesznek, akkor ők is oda állnak. [...] Értsék meg, hogy a népnek szívességet nem tehet senki a világon, csak nagyon nagy megtiszteltetést érezhet, ha a nép ügyét szolgálhatja! Ez kivétel nélkül minden emberre – az írókra is – vonatkozik. Tehát nem a nemzet tartozik neki kézcsókkal, mert ő kegyes írni valamit, hanem ő csókolja meg a kezét, hogy szolgálhatja a népet.”³⁵ Kádár fenntartotta magának a legfontosabb politikai döntések jogát, a vezérlő elvek egyszerű megfogalmazását, melynek a gyakorlatba ültetése, strukturálása az apparátus dolga volt. „A primitív és a strukturált kádárista gondolkodás meglepően kompatibilis volt egymással. Kádár legtöbbször nem is lépte túl uralkodói-politikusi kompetenciáját, s talán ez volt az egyik oka annak, hogy viszonylag sokáig tudott békés keretek között kormányozni.”³⁶

A hatvanas évek elejétől, bár a kultúrpolitikai vezetés hirdette ugyan, hogy az ideológiában és a művészetekben nincs koegzisztencia, mégis mindennek következtében lassanként elindult a kulturális és irodalmi elképzelések felülvizsgálata, a nyugati modern művészet átértékelődése. A „tűrés” határainak elmozdulása következményeképp beáramlottak a kihívást jelentő, új szellemi irányzatok, annak ellenére, hogy ezzel ellentétes ideológiai irányú folyamatok is jelen voltak, melyek nagy veszélyt láttak a művészetbeli egymás mellett élés elvének megjelenésében. Még 1958-ban a Művelődéspolitikai irányelvek vitájánál utalt Kádár János arra, hogy ez a tűrés-beengedési folyamat, ha elindul, nem tudni, hol fejeződik be. „Most, amit Major elvtárs felvetett, én is felvetem. Ezt a közönség kérdését. Itt a múltkor mi arról beszéltünk, hogy először van egy alibi... hogy azért adunk ilyesmit, mert a közönség ezt kívánja. Ez szerintem hamis alibi, mert többféle közönség létezik már most is, az egyik azt kívánja, hogy ilyen gikszerekkel a rendszer ellen tapsolhasson és az még fog szaporodni, ez kihalni nem fog, mert van ilyen dialektikus hatása, ha ilyen darabokat mutatunk be, akkor ez a publikum növekedik és akkor megint kénytelenek leszünk ilyen darabokat bemutatni, mert a publikum követeli és akkor hova jutunk a végén, Habsburg Ottót kell megkoronázni a végén, ha ezzel a dialektikával akarunk menni.”³⁷

1958 végére készült el, de csak 1959 februárjában jelent meg az irodalmi konszolidációról szóló véglegesnek szánt állásfoglalás, melyről azt tervezték, hogy kialakítja az irodalmi élet szervezeti működését, hiszen Kádár úgy vélte, a megfelelő működés a jó politikai megoldás következménye. Az 1959 februári irodalmi határozat a gyakorlati irányítást az állami szervekre bízta, tolerált a szocialista realizmuson kívül más irányzatokat is, de feltételül szabta, hogy a nem realista irányzatok irodalmi megjelenésének nem lehet következménye politikai szerveződés. Már ebben a szövegben megjelenik a határok meghatározhatatlanságának problémája.

A művészetek legitimációs szerepe a hatvanas években is fontos volt, melyet mutat a nagyszámú művészetpolitikai pártidokumentum keletkezése. Ezekből kitűnik, hogy a párt nehezen tudta uralma alatt tartani a művészeti életet, mert visszatérő elemük a harc különféle (általában polgárinak, kispolgárinak nevezett) nézetek ellen, a szocialista realizmus pozícióinak erősítése.

Az MSZMP KB 1965. március 11–13-i üléséről kiadott dokumentum szövege továbbra is hangsúlyozta a művek kiválasztásában az irodalomkritikusok és velük összefüggésben a kiadók felelősségét. „Egyik-másik íróknak és mű-

vészünk – jóhiszeműen keresve az újat – olyan műveket alkot, amelyek eltávolodnak a szocializmus eszméitől. Akadnak olyanok is, akik nem ismerik fel a társadalom valóságos mozgását s ebben a művészi alkotás szerepét, könnyen kétségbeesnek életünk hibáinak és fonákságainak láttán, polgári és kispolgári nézetek hatása alá kerülnek. Végül némelyek saját régi, polgári vagy kispolgári nézeteiket elevenítik föl. Ez az egyik oka annak, hogy a szocializmustól távol álló jelenségek is fölerősödnek irodalmunkban és művészetünkben. Sajnos, kiadóink, színházaink, filmstúdióink és más kulturális intézményeink, a sajtó, a rádió és a televízió sokszor türethetetlen engedékenységét tanúsítanak irántuk.³⁸

8.

Annak ellenére, hogy a dokumentumokban többször hangsúlyozták, hogy a kiadók tevékenységét cenzúra nem szabályozza, és hogy a Kádár-rendszerben nem volt hivatalos cenzúrahivatal, a Kiadói Főigazgatóság mégis ennek volt tekinthető. „... 1956 után már csakugyan nem létezett a magyar könyvkiadásban nyilvános, törvény által előírt, jogszabályban rögzített előzetes, szöveg szerinti cenzúra, márpedig... csak ezt minősítették cenzúrának, míg a teljes körű kontrollt és a »politikai hibák« esetén szükségessé váló »adminisztratív beavatkozást« nem.”³⁹ Kádár a *Mozgó Világ*-ügy kapcsán jelentette ki 1983-ban: „... a fő problémának azt tartom... hogy az irányítási rendszerünk⁴⁰ nem működik. Igen? Ezen a területen, a kulturális területen... ez az eset ezt külön bizonyítja, hogy nem működik jól az irányítási rendszer. Hát két évvel ezelőtt találkoztunk ezzel az istenverte lappal, teljesen azonos jelenségeket állapítottunk meg, mikor beszéltünk, és akkor valamilyen eljárást javasoltunk az elvtársaknak, hogy beszélünk a szerkesztőséggel, hogy meggyőzzük őket... és a nagy meggyőzés azzal végződött, hogy ugyanazt a szerkesztőséget ugyanott hagyták... Hát az ország nem lenne szegényebb, ha 1–2–3 ilyen vacak lap nem lenne Magyarországon, még mindig marad elég. S rendbe szednénk a rendelkezésre álló erővel azokat a lapokat, amelyek léteznek és dolgoznak... És azon kívül semmit se csinálunk. Semmit. Hát ezekkel akarsz Te újra beszélni?”⁴¹

9.

A hatvanas évek második felében a kultúra területén elindult reformok a közművelődés területén éltek tovább. Az 1970-es évektől kezdődően Aczél György beszédeiben megjelent a hétköznapi forradalmiságának gondolata, mely a szocializmus építésében való aktív részvétel propagálására utalt. A hatalom és a szellemi elit közti konszen-

zus a '70-es években bomlásnak indult, nagy, átfogó művelődéspolitikai koncepció már nem született, a művészeti életéről elfogadott 1977-es párthatározat is azt jelezte, hogy a „művelődéspolitika önmaga körein belül mozgott”.⁴² 1981 decemberében jelent meg az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata a VI. ötéves terve művelődéspolitikai koncepciójáról, melyben a művelődéspolitika lényegében változatlan – a közművelődés fejlesztését hangsúlyozó – céljai mellett hangsúlyozták a gazdasági irányítás korszerűsítésének szükségességét. Kádár az ellenzékkel szembeni erőteljesebb fellépést követelt Aczeltől, a sajtó megrendszabályozását, nyíltabb, offenzívabb konfrontációt, személycseréket a napilapok élén.

A művelődéspolitikai irányelvek 1958-as kiadásának évfordulóját ünneplő 1983-as tanácskozás már a defenzívába szorulás jegyeit mutatta, mivel az alulról jövő kezdeményezéseknek már nem voltak képesek hatékonyan ellenállni. 1986–87-től megfigyelhető a korábbi struktúrák szétesése, a művelődéspolitika már nem alakítja a folyamatokat, hanem utólagosan reagál azokra, ennek következtében nem lehet koncepcionális művészetpolitikáról beszélni annak ellenére, hogy még a Kádár-korszak végén is született átfogó jellegű, a párt művelődéspolitikáját megreformálni szándékozó dokumentum.⁴³

10.

A társadalmi folyamatok és azok hatásai a szellemi élet különféle területeire sohasem olyan egysíkúan alakulnak, amilyenek néha a különböző előjelű politikai, eszmei elkötelezettség vagy előítélet utólag beállítja. Fontos hangsúlyoznunk, hogy felismerhető az irodalom határain túlmutató tanulságok és művelődéstörténeti kapcsolatok bonyolult rendszere, és félrevezető – leegyszerűsítő módon – azt gondolnunk, hogy az ellentmondásos politikai, társadalmi légkör csak negatív hatásokat eredményezett a kultúrában. A Kádár-rendszer szakaszosan puhuló diktatúrájának időszakában sokszínű kulturális élet, tartalmi minőséget is szem előtt tartó könyvkiadás jött létre, értékes művek születtek, fellendült a folyóiratkiadás, színházi élet, az oktatás területén több pozitív változás következett be. De ettől még a diktatúra diktatúra maradt, és azok a repressziók, amelyek az időszak politikájából következtek, súlyosan érintették sok gondolkodó, író, tudós életét, munkásságát, környezetét, körülményeit, hosszan lehetne a sort folytatni a félbetört sorsokról, megnyomorított életéről, a kényszerű öncenzúra pusztító hatásairól, megtorlásokról (lásd filozófusper, *Darabbér*-per,⁴⁴ bebörtönzések, elhallgattatások, pszichiátriai kényszergyógykezelések).

JEGYZETEK

- 1 Ld. a témához STANDEISKY Éva: *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*. Bp., 1956-os Intézet Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2005.
- 2 SCHEIBNER Tamás: *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei 1945–1953*. Bp., Ráció, 2014. 10.
- 3 http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=276&MT=1
- 4 Kalmár Melinda „kvázi”, Gombár Csaba „harmonikázó” nyilvánosságnak nevezte. KALMÁR Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája*. Bp., Magvető, 1998, 132. RÉVÉSZ Sándor: *Aczél és korunk*. Bp., Sík, 1997, 171.
- 5 Ld. még ehhez a témához: CSEH Gergő Bendegúz: *Külpolitikai propaganda, belső tájékoztatás a Kádár-rendszer első éveiben*. = *Társadalmi Szemle*, 1997/6.
- 6 DRABANCZ M. Róbert – FÓNAI Mihály: *A magyar kultúrpolitika története 1920–1990*. Debrecen, Csokonai, 2005, 121.
- 7 SCHEIBNER Tamás: *i. m.*, 10.
- 8 *Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban. Az MSZMP Kulturális Elméleti Munkaközösségének tanulmánya (1966)*. = *Szöveggyűjtemény a művelődéspolitikai, könyvtárpolitikai tanulmányozásához*. Szerk. CSÁKI Pál, TÓTH Gyula. Bp., Tankönyvkiadó, 1981, 67. *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1963–1966*, 1968, 505.
- 9 Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata az irodalommal kapcsolatos egyes intézkedésekről. 1957. szeptember 12. *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962*, 1973, 141–143.
- 10 *I. m.* 334.
- 11 1960-ban Déry kiszabadulása után a hazai kultúrpolitikai viszonyok közt keresvén a helyét, közli vele Köpeczi Béla, hogy: „mi az irodalomnak nem tulajdonítunk nagyobb jelentőséget, mint amilyen hely megilleti a szocialista társadalomban, s helyes, ha saját helyzetét is ebből a szempontból ítéli meg... Megkívánjuk persze, hogy ha valaki részt akar venni az irodalmi életben, akkor tisztázza helyzetét.” RÉVÉSZ Sándor, 1997. 118–119, Idézi: Magyar Országos Levéltár, 288. fond, 33. cs./1960/17. ő. e.
- 12 *Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban*. 482–483. *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1963–1966*, 1968, 482–483.
- 13 KALMÁR, 1998, 198.
- 14 Az MSZMP KB 1958. július 25-i KB ülésének jegyzőkönyve. MOL 1958. július 25. MNL OL 288. f. 4/18. ő. e. http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=473&MT=1
http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=4812&MT=1
- 15 Az MSZMP KB 1958. július 25-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL 288. f. 4. cs. 18. ő. e. http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=4812&MT=1
- 16 *Művelődési politikánk elvei és céljai*. 1958. április MNL OL XIX-I-4-aaa Aczél György miniszterhelyettes iratai. Cseh Gergő Bendegúz kutatásából.
- 17 Az 1957. augusztus 6-án tartott PB-ülésen az irodalmi helyzetről is tárgyaltak. MNL OL 288. f. 5/38. ő. e. http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=2858&MT=1
- 18 Az MSZMP PB 1956. november 21-i ülésének jegyzőkönyve http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=5603&MT=1
- 19 Az MSZMP PB 1960. december 20-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL 288. f. 5. cs. 214. ő. e. http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=298&MT=1
- 20 Az MSZMP KB 1958. július 25-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL 288. f. 4. cs. 18. ő. e. http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=4812&MT=1
http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=437&MT=1
- 21 *Filozófiai Szemle*, 1957. március.
- 22 Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata az irodalommal kapcsolatos egyes intézkedésekről. 1957. szeptember 12. *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962*. 1973, 141–144. http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=2859&MT=1
- 23 Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a könyvkiadásról. 1957. *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962*. 1973, 161. 1957. november 21. MNL OL 288. f. 5/50. ő. e. http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=167&MT=1
- 24 http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=4812&MT=1
http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=473&MT=1
- 25 A felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről MSZMP KB kulturális munkaközösségének vitaindító tézise. *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962*. 1973, 338.
- 26 A felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről MSZMP KB kulturális munkaközösségének vitaindító tézise, *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962*, 1973, 319–341.

- 27 Az MSZMP PB 1962. május 3-i ülése. MNL OL 288. f. 5/264. ő. e.
http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=2161&MT=1
- 28 I. m. 162–163.
- 29 http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=473&MT=1
- 30 *AZ MSZMP határozatai és dokumentumai 1963–1966*, 1968, 125–164.
http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=473&MT=1
- 31 A szocialista realizmusról (1965. május–június). *Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1963–1966*, 1968, 198.
- 32 CSEH, KALMÁR, PÓR, 1999, 23.
- 33 Az MSZMP PB 1960. december 20-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL 288. f. 5. 1960. cs. 214. ő. e.
http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=298&MT=1
- 34 Az MSZMP PB 1960. december 20-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL 288. f. 5. 1960. cs. 214. ő. e. (Fodor Józsefre utalt.)
http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=298&MT=1
- 35 Az MSZMP PB 1962. május 3-i ülése az írószövetségi közgyűlés tervezett referátumát tárgyalta: MNL OL 288. f. 5. cs. 264. ő. e. http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=2161&MT=1
- 36 KALMÁR, 1998, 106.
- 37 Az MSZMP KB 1958. július 25-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL 288. f. 4. cs. 18. ő. e.
http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=4812&MT=1
http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=437&MT=1
- 38 http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=473&MT=1
- 39 BART, 2002, 41.
- 40 http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=2616&MT=1
- 41 MNL OL 288. fond, 5. cs. 887. ő. e. PB 1983. július 26. MNL OL 288. f. 5/887. ő. e.
http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=2616&MT=1
 1980 körül bontakozott ki a *Mozgó Világ*-ügy, a helyzet újdonsága abban állt, hogy egy szerkesztőség sikeresen tudta határait megvédeni Kulin Ferenc vezetése alatt. RÉVÉSZ, 1997, 321–334. A fiatal írók meghirdették az „aczéli” pályáról való levonulást elutasítva azt, „... ami Aczél lényege: a (kultúr)politika perszonális, peticionális és okkasionális működésmódját.” RÉVÉSZ, 1997, 280.
- E témában még további információkat tudhatunk meg: *Zabolátlan szerkesztők*, = *Beszélő*, Összkiadás, Bp., AB-Kiadó, 1992, I. köt.; *Rejtőzködő legendárium*, Az interjúkat készítette és a kötetet szerkesztette CSÁKI Judit, KOVÁCS Dezső. Bp., Szépirodalmi–Szemtanú, 1990, 423–424.
- 42 DRABAN CZ–FÓNAI, 2005, 213.
- 43 Az MSZMP KB Művelődéspolitikai Munkaközösségének tézisei a párt művelődéspolitikájáról (1989. július 31.). *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1985–1989*. 1994, 626–632.
- 44 Haraszti Miklóst 1973 májusában a *Darabbér* című műve kéziratáért letartóztatták. Az utolsó magyar íróper a demokratikus ellenzék első csatájává vált. Harasztit kéthetes éhségstrájk után szabadon engedték, s a vád tanúiként megidézett értelmiségiek bátor kiállása nyomán kénytelenek voltak felfüggesztett börtönbüntetéssel beérni (az ügyész 2–8 évi fegyházat kért).